

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ВИХОВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ЦІНІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДИНИ
ЗАСОБАМИ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ»**

Виконала: студентка 2 курсу
PO1-M22z групи
спеціальності 013 Початкова освіта
Ількович Анастасія Юріївна

Керівник: **Бахмат Н.В.**,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та методик
початкової освіти

Рецензент: **Каньоса Н. Г.**,
кандидат психологічних наук, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ВИХОВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДИНИ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	7
1.1. Виховання ціннісного ставлення до людини як науково-педагогічна проблема.....	7
1.2. Сутність та структура ціннісного ставлення до людини в учнів початкової школи.....	29
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДИНИ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ.....	52
2.1. Методика виховання ціннісного ставлення до людини в учнів початкової школи.....	52
2.2. Експериментальна перевірка ефективності технології виховання ціннісного ставлення до людини в учнів початкової школи.....	75
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	90
ДОДАТКИ.....	96

ВСТУП

В умовах розбудови демократичної, правової, суверенної України актуалізується необхідність виховання ціннісного ставлення до людини, яке б ґрунтувалося на принципах гуманістичної моралі.

Вихідні концептуальні засади виховання ціннісного ставлення до людини знайшли своє підтвердження у положеннях Національної доктрини розвитку освіти, Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, а також Законах України «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Основних орієнтирах виховання учнів 1–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів України, Концепції виховання особистості в умовах розвитку української державності, Концепції виховання гуманістичних цінностей учнів загальноосвітньої школи тощо.

Потреба виховання ціннісного ставлення до людини в учнів початкової школи зумовлена тим, що саме в цей віковий період активно формуються основи світогляду, уявлення про людину як найвищу цінність, її гідність, відповідальність, справедливість, толерантність; виявляється ціннісне ставлення до батьків, вчителів, однолітків, інших людей (І. Бех, С. Гаряча, В. Киричок, О. Савченко).

Аналіз стану дослідженості проблеми виховання в учнів початкової школи ціннісного ставлення до людини свідчить про постійну увагу вчених різних галузей до проблеми моралі на методологічному, теоретичному та практичному рівнях.

Своєчасність і доцільність обраної для наукового пошуку теми зумовлена необхідністю розв'язання *суперечностей* між:

– об'єктивною потребою суспільства у ставленні до людини як найвищої цінності та недостатньою теоретичною обґрунтованістю виховання ціннісного ставлення до людини у дітей молодшого шкільного віку;

– значним потенціалом освітнього процесу початкової школи та його неефективним використанням у процесі виховання ціннісного ставлення до людини в учнів початкової школи;

– усвідомленням необхідності консолідації зусиль усіх учасників виховного процесу та їх реальною розмежованістю.

Отже, актуальність проблеми, її педагогічна значущість і наявність суперечностей зумовили вибір **теми дослідження: «Виховання у молодших школярів ціннісного ставлення до людини засобами інноваційних методів навчання».**

Мета дослідження – на основі узагальнення теоретичних засад виховання ціннісного ставлення до людини у молодшому шкільному віці обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови виховання в учнів початкової школи ціннісного ставлення до людини у освітньому процесі засобами інноваційних методів навчання.

Завдання дослідження:

1. Схарактеризувати ключові гуманістичні цінності, на основі яких формується ставлення до людини; уточнити сутність поняття «ціннісне ставлення до людини в учнів початкової школи».

2. Визначити критерії, показники та виявити рівні вихованості ціннісного ставлення до людини в учнів початкової школи.

3. Обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови виховання ціннісного ставлення до людини в учнів початкової школи у освітньому процесі засобами інноваційних методів навчання.

Об'єкт дослідження – процес виховання у школярів ціннісного ставлення до людини.

Предмет дослідження – педагогічні умови виховання в учнів початкової школи ціннісного ставлення до людини у освітньому процесі засобами інноваційних методів навчання.

Для вирішення поставлених завдань використано такі **методи дослідження:**

– *теоретичні*: аналіз філософської, соціологічної, психологічної та педагогічної літератури для уточнення сутності поняття «ціннісне ставлення до людини в учнів початкової школи», синтез, порівняння, систематизація, узагальнення теоретичних та емпіричних даних для розроблення основних підходів до організації виховної роботи з молодшими школярами, обґрунтування педагогічних умов виховання у них ціннісного ставлення до людини;

– *емпіричні*: діагностування (педагогічні спостереження, бесіди, анкетування, інтерв'ювання, тестування, робота над змодельованими і життєвими ситуаціями, методика незакінчених речень, незалежних характеристик, ігри, вправи), педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний етапи) для визначення рівнів вихованості в учнів початкової школи ціннісного ставлення до людини, доведення доцільності педагогічних умов виховання в учнів початкової школи ціннісного ставлення до людини;

– *статистичні*: математичного обчислення для оцінювання стану досліджуваної проблеми та експериментального підтвердження ефективності створених педагогічних умов виховання в учнів початкової школи ціннісного ставлення до людини в освітньому процесі.

Практичне значення. Можливе впровадження в освітній процес початкової школи програми «Виховання ціннісного ставлення до людини в учнів початкової школи» та введення у плани виховної роботи заходів щодо виховання ціннісного ставлення до людини, активізації гурткової діяльності молодших школярів, залучення їх до проектної та добродійної діяльності.

База дослідження. Рихтівська гімназія Кам'янець-Подільської міської ради Хмельницької області.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2022-2023 рр.) та представлено на міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференціях.

Публікації.

Ількович Анастасія. Структура ціннісного ставлення до людини в учнів Нової української школи // Збірник наукових праць студентів і магістрантів педагогічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка ; педагогічний факультет ; [відпов. секр. Н.В. Бахмат]. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2023. Вип. ХІХ. С. 157-160.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

ВИСНОВКИ

У роботі наведено теоретичне обґрунтування і практичне розв'язання актуальної проблеми виховання ціннісного ставлення до людини, що виявляється в узагальненні теоретичних засад виховання ціннісного ставлення до людини у молодшому шкільному віці, обґрунтуванні та апробації педагогічних умов виховання в учнів початкової школи ціннісного ставлення до людини у освітньому процесі.

Проведене дослідження засвідчило досягнення мети, вирішення поставлених завдань і стало підставою для формулювання таких *висновків*:

1. Проблема виховання в учнів початкової школи ціннісного ставлення до людини у освітньому процесі є актуальною і недостатньо розробленою. Проведене дослідження засвідчило наявність певних розходжень у підходах науковців до визначення сутності поняття «ціннісне ставлення до людини», що значною мірою залежить від суспільної моралі, місця людини у суспільстві, захисту її гідності, визнання прав і свобод.

Доведено, що сенситивність виховання ціннісного ставлення до людини в учнів початкової школи обумовлена, з одного боку, психологічною здатністю самих молодших школярів, а з іншого – створеними педагогічними умовами навчання і виховання. Умови шкільного життя, різноманітність людських взаєностосунків і видів діяльності є сприятливим підґрунтям для виховання ціннісного ставлення до людини.

2. З'ясовано, що ціннісне ставлення до людини визначається ключовими гуманістичними цінностями, серед яких найважливішими є гідність, справедливість, толерантність, відповідальність, що відображають розмаїття людських взаєностосунків і ставлень.

Уточнено сутність поняття «ціннісне ставлення до людини в учнів початкової школи» як уявлення, усвідомлення та визнання людини найвищою цінністю, що спонукає дітей молодшого шкільного віку до відповідних моральних вчинків та проявляється у повазі людської гідності, справедливості,

толерантності, відповідальності. Результатом цілісного виховного впливу, спрямованого на збагачення кола етичних знань, уявлень, переконань, які через моральні переживання і гуманістичні мотиви реалізуються у відповідних вчинках, є вихованість ціннісного ставлення до людини в учнів початкової школи.

3. Визначено критерії вихованості ціннісного ставлення до людини в учнів початкової школи у освітньому процесі: когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-вчинковий.

Показниками когнітивного критерію є: знання, уявлення та судження учнів початкової школи про людину як найвищу цінність та етичні категорії гідності, справедливості, толерантності, відповідальності, їхню роль у житті кожної людини, суспільства; емоційно-ціннісного – прояв інтересу до іншої людини, вимогливість до себе та до інших, прагнення ставитися справедливо й відповідально до себе та до інших незалежно від уподобань, спрямованість на ціннісне, толерантне ставлення до кожної людини; діяльнісно-вчинкового – уміння відстоювати власну гідність, об'єктивно оцінювати себе та поважати інших, їхні права; уміння бути стриманим у словах і діях, визнавати свої помилки, враховувати думку інших людей, протидіяти аморальним впливам, покладати на себе обов'язки й виявляти відповідальність у їх виконанні.

За результатами експерименту з'ясовано, що причиною низького рівня вихованості ціннісного ставлення до людини в учнів початкової школи є недостатній рівень знань учнів початкової школи про людину як найвищу цінність та вияв ціннісного ставлення до людини, недостатнє усвідомлення значення у власному житті таких моральних цінностей, як гідність, справедливість, толерантність, відповідальність, невідповідність між знаннями, мотивами і реальною поведінкою; недостатня підготовленість вчителів до виховання ціннісного ставлення до людини в учнів початкової школи у освітньому процесі; формалізм та відсутність цілеспрямованої і систематичної виховної роботи вчителів початкової ланки школи у вихованні ціннісного ставлення до людини у школярів; одноманітність та недостатня

ефективність методик виховання ціннісного ставлення до людини в учнів 1–4-х класів; недостатня активність батьків у вихованні ціннісного ставлення до людини, брак педагогічних знань і невідповідність батьків до виховання власних дітей.

4. Обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови виховання ціннісного ставлення до людини в учнів початкової школи у освітньому процесі (підготовка вчителів до виховання ціннісного ставлення до людини в учнів початкової школи; упровадження методики виховання ціннісного ставлення в учнів початкової школи у освітньому процесі; забезпечення взаємодії школи із сім'єю у вихованні ціннісного ставлення до людини в учнів початкової школи).

Підготовча робота з педагогами, яка здійснювалася з опорою на творчу особистість вчителя, ставила за мету підвищити рівень педагогічної ерудиції, стимулювати педагогічну цілеспрямованість, формувати педагогічну спостережливість, розвивати педагогічну інтуїцію, спонукати до педагогічної імпровізації, втілювати педагогічний оптимізм. Це сприяло підвищенню фахового рівня, збагаченню педагогічної майстерності та забезпечило ефективність проведеної виховної роботи з виховання ціннісного ставлення до людини в учнів початкової школи.

Упровадження в освітній процес початкової школи індивідуальних, групових, колективних і масових форм роботи, а також пізнавально-дослідницьких методів, методів зворотного зв'язку, ігрових та практичних, наочних і арт-методів забезпечило позитивні зрушення у вихованні ціннісного ставлення до людини в учнів початкової школи.

Педагогічна взаємодія сім'ї і школи, участь у лекціях, практичних заняттях, консультативній роботі, тренінгах, батьківських зборах сприяла формуванню і удосконаленню у батьків моральних і педагогічних знань й умінь; поліпшенню стосунків у сім'ї; залученню батьків до участі в шкільному житті дітей та їх вихованні.

Результативність та ефективність впроваджених педагогічних умов виховання ціннісного ставлення до людини в учнів початкової школи у освітньому процесі доведено кількісно-якісними змінами. Показники вихованості ціннісного ставлення до людини в учнів початкової школи в експериментальних групах після завершення формувального етапу педагогічного експерименту значно перевищують показники контрольних груп і відповідні показники, здобуті на констатувальному етапі дослідження.

Дослідження не вичерпало всіх аспектів проблеми виховання ціннісного ставлення до людини в учнів початкової школи. *Подальших досліджень потребують* проблеми, пов'язані з екстраполяцією здобутих результатів на інші вікові групи з урахуванням особливостей їхнього розвитку і завдань, що висуваються нині у сфері виховання підростаючого покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдеєва І. М. Критичне мислення як систематичний фактор неперервної освіти // Дайджест педагогічних ідей та технологій «Школа-парк». 2012. №3. С. 12–13.
2. Аквінський Ф. Коментарі до Арістотелевської «Політики» / пер. з латини О. Кислюк. Київ : Основи, 2020. 794 с.
3. Басюк Н.А. Інноваційні підходи до виховання у молодших школярів інтересу до особистості іншої людини на уроках «Я у світі» // Митець–культура–виміри часу : Міжнародні наукові читання 2016 в музеї Бориса Лятошинського в Житомирі : зб. статей. Житомир, 2016. С. 217-225. URL: http://eprints.zu.edu.ua/30229/1/%D0%86%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B8.PDF.
4. Безкоровайна О. В. Виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці : монографія. Рівне : Олег Зень, 2009. 470 с.
5. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник К. : Либідь, 2008. 848 с.
6. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
7. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. Київ : Либідь, 2003. 344 с.
8. Бех І. Д. Молодший школяр як особистість. Навчання і виховання учнів 4 класу : метод. посіб. для вчителів / упоряд. О. Я. Савченко. Київ : Початкова школа, 2005. С. 12–24.
9. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 256 с. (Серія «Альма-матер»).
10. Бех І. Д. Рефлексивно-експліцитний метод у вихованні особистості // Рідна школа. 2012. № 12. С. 3–7.

11. Бех І. Д. Спілкування як загальна психологічна основа виховання особистості. Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах : Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : у 2 кн. : зб. наук. пр. / Інститут проблем виховання АПН України. Київ : Пед. думка, 2000. Кн. 1. С. 10–17.

12. Бех І. Д. Формування у дитини почуття цінності іншої людини // Педагогіка толерантності. 2001. № 2 (16). С. 16–23.

13. Білоусова В. О. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи : монографія Київ : ІЗМН, 2017. 192 с.

14. Виховання культури гідності дітей та учнівської молоді в позаурочній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів : методичний посібник / Під заг. ред. К. І. Чорної. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 260 с.

15. Виховання у школярів міжнаціональної толерантності / Докукіна О. М., Журба К. О., Шкільна І. М // Класний керівник. 2012. № 3/4 (111/112). С. 2–47.

16. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. [3-тє вид.]. Київ : Знання, 2008. 566 с.

17. Гаряча С. А. Виховання основ етичної культури учнів початкової школи в освітньому процесі : дис... канд. пед. наук: 13.00.07. К., 2010. 243 с.

18. Груша Л. О. Педагогічні умови виховання емоційної культури дітей молодшого шкільного віку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. К., 2009. 176 с.

19. Докукіна О. М. Виховання в учнів початкової школи емпатії до однолітків у сім'ї : метод. рек. Кам'янець-Подільський : Золейко Д. Г., 2007. 56 с.

20. До проблеми людини в психології [Електронний ресурс]. URL: http://ni.biz.ua/10/10_10/10_1028_k-probleme-cheloveka-v-psihologii.html.

21. Енциклопедія освіти. Академія педагогічних наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. 2-ге вид. доп. І переробл. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 1144 с.

22. Загороднюк Т. М. Виховання почуття корисності для іншого як моральної цінності підлітка : дис.....канд.пед.наук: 13.00.07. Кам'янець-Подільський, 2011. 195 с.
23. Захаренко О. А. Слово до нащадків. Київ : Богданова А. М., 2006. 216 с.
24. Інтерактивні технології навчання / О. І. Пометун [та ін.] ; Уманський держ. педагогічний ун-т ім. Павла Тичини. Київ : Науковий світ, 2004. 86 с.
25. Кауфман Скотт. За межами піраміди потреб. Новий погляд на самореалізацію. Видавництво : Лабораторія, 2021. 428 с.
26. Киричок В. А. Гуманне ставлення до дитини : метод. посіб. для вчителів. Київ : Інфодрук, 2004. 56 с.
27. Киричок В. А. Ціннісне ставлення. Енциклопедія освіти. АПН України; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2021.
28. Кирмач Г. А. Виховання у старшокласників цінності іншої людини в позаурочній діяльності : автореф. дис... на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.07. «Теорія і методика виховання». Київ, 2013. 19 с.
29. Кононко О. Л. Шкільна адаптація та психологічний вік // Початкова школа. 2020. № 1. С. 5–10.
30. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі : [монографія] / НАПН України ; В. Г. Кремень, 2018. 523 с.
31. Кудикіна Н. В. Ігрова діяльність учнів початкової школи у позаурочному освітньому процесі : монографія. Київ : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2013. 272 с.
32. Ладиченко В. В. Гуманістичні основи організації державної влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 – «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2008. 43 с.
33. Левчук Н. А., Дубюк В. Р., Горват М. В. Виховання ціннісного ставлення до людини у дітей як науково-педагогічна проблема // Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції:

збірник тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції, 25-26 жовтня 2018р., Мукачево / Ред.кол.: Т.Д. Щербан (гол.ред.) та інш. Мукачево : Вид-во МДУ, 2018. С. 209-211.

34.Макаренко А. С. Гра. Твори : в 7 т. Київ : *Рад. школа*, 1954. Т.4. 368 с.

35.Мовчан В. С. Етика : навчальний посібник. Київ : Знання, 2007. 483 с.

36.Навчальні програми для 1-4 класів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-rochatkovoyi-shkoli>.

37.Найчук А.В., Ганаба С.О. Філософія історії: [навчальний посібник]. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2020. 204 с.

38.Платон. Держава. Твори : у 3-х т. Київ, 2000. URL: <http://litopys.org.ua/plato/plat03.htm>.

39.Програма «Виховання гуманістичних цінностей в учнів 1–9-х класів» / К. І. Чорна, К. О. Журба, В. А. Киричок, І. М. Кухар // Класний керівник. 2018. № 17-18 (29-30). С. 2–58.

40.Роттердамський Е. Похвала глупоті. Домашні бесіди / пер. з латини В. Литвинова, Й. Котова. Київ : Основи, 1993. URL: <https://lib.com.ua/uk/author/erazm-rotterdamskii/>.

41.Рудакевич М.І. Професійна етика державних службовців : теорія і практика формування в умовах демократизації державного управління : Моногр. Тернопіль: Астон, 2017. 398 с.

42.Руссо Ж.-Ж. Pro et contra : Ідеї Жан-Жака Руссо у сприйнятті та оцінці мислителів та дослідників (1752-1917) : антологія / редкол. Д. К. Бурлака ін. Київ, 2005. 829 с.

43. Руссо Ж.-Ж. Сповідь. Прогулянки самотнього мрійника. Київ, 2011. 73 с.

44.Руссо Ж.-Ж. Еміль або про виховання / перекл. із фр. П. Д. Первова. Київ, 1911. 190 с.

45. Руссо Ж.-Ж. Про причини нерівності. Антологія світової філософії : в 4 т. Київ, 1970. Т. 2. С. 560-567.

46. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і методистів початкового навчання. 3-тє вид., переробл. Київ : Богданова А.М.М., 2016. 226 с.

47. Савченко О. Я. Навчально-виховне середовище сучасної школи: діалог з В. О. Сухомлинським // Науковий вісник Миколаївського держ. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського : зб. наук. пр. редкол. : В. П. Андрущенко, І. Д. Бех, А. М. Богуш та ін. Миколаїв, 2004. Вип. 8. С. 4–9. (Серія : «Педагогічні науки»).

48. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки : монографія / Савчин М. В. 3-тє вид., доповн. Київ : ВЦ «Академія», 2017. 368 с.

49. Сухомлинська О. В. Ідеї громадянськості й школа в Україні. *Шлях освіти*. 2009. № 4. С. 21–25.

50. Сухомлинський В. О. Дисципліна і самодисципліна. Відповідальність перед колективом і перед самим собою. Вибрані твори : в 5 т. Київ : Рад. школа, 1977. Т.3 : Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. С.303 – 321.

51. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу. Вибрані твори : в 5 т. Київ : Рад. школа, 1976. Т. 1. : Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Духовний світ школяра. Методика виховання колективу. С. 403–637.

52. Сухомлинський В. О. Народження добра. Вибрані твори : в 5 т. Київ : Рад. школа, 1977. Т. 5. : Статті. С. 217 – 223.

53. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики : Словник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.

54. Третьяк О. П. Сучасні наукові підходи до виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2016. Вип. 20(2). С. 254-266. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2016_20%282%29__25.

55. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : в 2-х т. / ред В. М. Столетов ; пер. з рос. К. : Радянська школа, 1988. Т. 2. : Проблеми російської школи. 359 с. («Педагогічна бібліотека»).

56. Хоружа Л. Л. Етичний розвиток педагога : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 208 с.

57. Шевцова, Г. Г. Теоретичний аналіз концепту «повага до матері» // Педагогічний альманах. Херсон, 2015. С. 141 – 147.

58. Школа життєтворчості через призму методичної роботи // Всеосвіта. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/01000xtp-cbe6.docx.html>.

59. Gur-Ze'ev I. Introduction : Conflicting Philosophies of Education in Israel *Studies in Philosophy and Education*. 2000. Vol. 19. № 5–6. P. 363–367.

60. Illich I. *Deschooling Society*. New York ; Con Consortium Book Sales & Dist, 1971. 150 p.

61. Illich I. *Tools for Conviviality*. New York ; London : Harper and Row, Publishers, 1973. 47 p.

62. Lippmann W. *The public philosophy*. N.-Y. : Mentor Book. 2019 p.

63. Vopel K. W. *Themenzentriertes Teamtraining, Teil 1-4. (1) Die Unternehmenskultur (2) Die Team-Mitglieder (3) Interaction im Team (4). Aufgaben und Projekte: Salzhausen, 1994. 160 p.*